

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

викликають пізнавальний інтерес учнів.

Мультимедіа дозволяє оживити урок, зв'язати його з дійсністю, забарвити різними фарбами почуттів, озвучити урок музикою, звуками природи, зіставити власні спостереження, надихнути на бажання побачити це в дійсності, збагатити власний досвід. Такі уроки літератури розвивають у дітей креативне мислення; навчають по-іншому сприймати прочитаний або прослуханий текст; повніше й точніше висловлювати свої думки; проявляти свої індивідуальні можливості; долати певні труднощі в навчальній діяльності.

Отже, ми вважаємо, що головне завдання використання ІКТ у процесі вивчення літератури – підвищити пізнавальний інтерес учнів до вивчення предмета, ефективність його опанування школярами. Загальновизнано, що особистість, яка зацікавлена, хоче пізнати матеріал, засвоює його набагато краще ніж та, яку не цікавить зміст того, що вивчає.

Література:

1. Жалдак М. І. Педагогічний потенціал впровадження дистанційних форм навчання // Матеріали науково-методичного семінару «Інформаційні технології в навчальному процесі». – Одеса: ВМВ, 2009. – С. 6–8.
2. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» // Урядовий кур'єр. – 14.02.2007. – № 28.
3. Освітні технології / За заг. ред. О. М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256с.

Юрова І. М.*

КУЛЬТУРА МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлюються особливості та закономірності міжособистісного спілкування педагогів та учнів в умовах сучасної школи, розглянуто форми й методи роботи щодо формування педагогічної культури спілкування.

Сучасне покоління живе в епоху зростання ролі особи як творця соціального середовища і творця самого себе. Прагнення індивіда бути активно причетним до своєї історичної й особистісної долі, до самореалізації зумовлене не тільки ускладненням світу та значним підвищенням його динамізму, а й зростанням потреб сучасної людини, яка піднялася на якісно вищий ступінь свого соціокультурного розвитку, ніж попередні покоління.

Виховання як невід'ємна складова соціалізації є системою цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих із дітьми, самих дітей одне з одним. Саме в такій особистісній взаємодії відбувається зміна мотиваційно-ціннісної системи особистості, виникає можливість репрезентувати дітям соціально значущі норми й способи поведінки.

---

* © Юрова І. М.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Люди, які вміють правильно спілкуватися, успішні. Ця формула «працювала» в усі часи: від відомих діалогів Сократа до сучасних комп'ютерних нюансів інформаційного суспільства. Інша справа, що час вносить свої зміни в наявний порядок речей, і людська психіка вимушена пристосовуватися до нових соціальних умов. А це означає, що правила спілкування, ідеальні для певної епохи, неминуче змінюватимуться на новому етапі розвитку суспільства.

Сучасна школа відображає всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Усі негаразди, які виникають у сучасному світі, якоюсь мірою простежуються в діяльності закладів освіти. Нерідко можна побачити вияви грубості, неповаги, хуліганства, в іноді жорстокості з боку старших учнів у ставленні до молодших. Безпорадність молодших дітей, їх страх перед старшими можуть призвести до недовіри, бажання помститися, випробувати себе й свої сили з молодшими. Такі ситуації не лише значно ускладнюють спілкування дітей, а й сприяють виникненню шкільних страхів, невротичних виявів, унеможливаючи гармонійний розвиток особистості учня.

Прагнення до спілкування притаманне дитині від народження. Спочатку це дотики, посмішка, вираз очей, потім перші слова й речення, на які малюк прагне почути відповідь, одержати реакцію. Подальший розвиток цієї здібності відбувається безпосередньо у процесі спілкування з батьками, однолітками. Із вступом до школи коло міжособистісної взаємодії, а отже, і спілкування значно розширюється. Однак, як засвідчують результати досліджень, навички культурного спілкування, формування відповідних норм і правил його реалізації, за невеликим винятком, «випадає» з поля зору вихователів, що негативно позначається на підростаючій особистості, обмежує можливості встановлення та підтримання контактів з іншими людьми, знижує дієвість інших чинників, які впливають на її становлення та соціалізацію, на підготовку до виконання різноманітних ролей у суспільстві та власній життєдіяльності.

Під культурою спілкування розуміють передусім «наявні в суспільстві й у людському житті форми плекання спілкування як такого, форми його структурування й ціннісно-сислової організації, а також їхню реалізацію безпосередньо в стосунках між людьми» (В. Малахов). Як стверджує А. П. Коваль, *культура спілкування* – це вміння встановлювати зворотний зв'язок, відгукнутися на думки, почуття, турботи й проблеми іншої людини (це стосується всіх рівнів спілкування). Форми спілкування змінні, сутність – незмінна [1].

Культура спілкування має два головні компоненти – моральний і психологічний. Моральний розкривається в діях і чинках людей згідно з їхніми потребами, інтересами, ідеалами, життєвими цілями й виступає як єдність моральної свідомості та відповідної поведінки, стимулює створення системи моральних цінностей та їх ієрархію. У процесі спілкування явно чи приховано виявляються моральні якості людей, відбувається обмін моральними цінностями між його учасниками. Психологіч-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ний компонент культури спілкування включає психологічні знання, уміння розпізнавати психологію співрозмовників, адекватно реагувати на їхні дії та поведінку, обирати стосовно кожного способи й засоби спілкування, які не суперечили б моральним нормам, відповідали б індивідуальним особливостям людини.

Для культури спілкування характерна також *нормативність*. Вона визначає правила спілкування в різних соціальних групах, які детерміновані станом розвитку суспільства, його історією, традиціями, національною своєрідністю, узгоджуючись водночас із загальнолюдськими культурними цінностями. Тобто можна сказати, що культура спілкування у вузькому значенні слова становить суму знань і ступінь оволодіння вміннями та навичками спілкування, створеними й прийнятими в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку. Базовим компонентом культури спілкування є гуманне ставлення людей один до одного, а її нормами – ввічливість, дотримання умовних і загальноприйнятих способів виявлення доброго ставлення, форми звертання, вираження вдячності, правила поведінки тощо. Невід'ємними складовими культури спілкування також вважають тактовність, уміння зрозуміти почуття й настрої інших людей, поставити себе на їхнє місце, уявити можливі наслідки власних вчинків.

Виділяють наступні *критерії* культури спілкування й взаємин у повсякденному житті:

Ввічливість – шанобливість, привітність, доброзичливість, прагнення не завдавати неприємностей іншим, готовність прийти на допомогу.

Уважність – чуйність щодо старших і молодших, турбота про товаришів, дівчаток, людей навколо, готовність допомогти.

Пунктуальність і відповідальність – своєчасне й точне виконання своїх обов'язків, доручень, точність у справах, бережливе ставлення до часу інших, відповідальність, розумне використання кожної хвилини, сумлінність, звичка доводити розпочату справу до кінця.

Скромність – відсутність прагнення виділитися в колективі зовнішнім виглядом, поведінкою, похизуватися успіхами, підкреслити власні переваги, досягнення, стриманість, простота, уміння об'єктивно оцінити свій внесок у загальну справу.

Тактовність – розуміння стану іншої людини, її переживань, прагнень, почуття міри у взаєминах з іншими, уміння не нав'язувати свою думку, знайти необразливу (делікатну) форму допомоги, потрібний тон у спілкуванні.

Чуйність – чутливість, щире ставлення до інших людей, допомога із власної ініціативи, уміння зрозуміти настрої іншого, відвернути від неприємних думок.

Делікатність – особлива м'якість у спілкуванні, уміння не помічати промахів і помилок інших, допомогти людині вийти зі складного становища, не підкреслюючи своєї зверхності.

Отже, міжособистісні взаємини, до встановлення й розвитку яких прагне людина, обумовлюють спілкування. Спілкування

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

немислиме без взаємного визнання свободи й унікальності, гідності й суверенності тих, хто спілкується. Культура спілкування передбачає атмосферу взаємної поваги, уваги до іншого й виявляє моральні якості особистості. Досить образно сутність і значення спілкування характеризує В. Білоусова. На її думку, «моральна цінність спілкування полягає в тому, що воно є безпосереднім джерелом осягнення добра. Порівнюючи себе з іншими, людина або самоутверджується у власній моральній правоті, або починає замислюватися над власними вчинками, поведінкою у взаєминах з іншими».

Зіставляючи класифікації рівнів спілкування, можна звести їх до трьох основних «ліній спілкування»:

1. *Маніпулювання* (від грубого до розумного).

2. *Конкуренція*, змагання, суперництво (від жорстокого «Людина людині вовк» до конструктивних форм) – утвердження людини як особистості.

3. *Співпраця* (від безкорисливої уваги й сердечності до глибоких, на все життя, взаємин: дружби, любові, соратництва).

У світі людських взаємин стосунки, як правило, розвиваються не лише за однією із цих ліній, а реалізуються у взаємодії. Так, у сім'ї є управління дітьми і спроби дорослих керувати одне одним, є суперництво між братами й сестрами, між дорослими (за домінування). У школі можна командувати колективом, учнями, стимулюючи боротьбу за першість, і співпрацювати, чого так не вистачає нам. Недарма з'явилася *педагогіка співпраці*. Спілкування часто вважають діалогом або обміном інформацією. У процесі спілкування люди реалізують свою людяність, індивідуальність і неповторність. Широке філософське розуміння спілкування дає змогу висунути формулювання: спілкування є й основою, і змістом виховання [1].

Спілкуючись з учителем, батьками, психологом, учень за своєю вміння жити серед людей, розуміти інших. Чим сильніший дух гуманного педагогічного спілкування, тим менше конфліктів виникає з вихованцями, тим легше їх розв'язати.

Позитивне, емоційне забарвлення міжособистісних взаємин, яке викликає симпатію, почуття наближеності до іншої людини називається *атракцією, яка має психологічні прийоми*:

1. «Дзеркало ставлення» – добра посмішка, сигнал «я – ваш друг».

2. «Ім'я»:

- звернення до людини на ім'я;
- увага до особи;

3. «Золоті слова»:

- комплімент;
- ефект навіювання;
- «терплячий слухач»;
- терпляче та уважне вислуховування співрозмовника [2].

З приходом дитини до школи одним із головних об'єктів пізнання для неї стає *поведінка однокласників*, їхні дії та вчинки, які характеризують їх як учнів. Уміння оцінити їх із цієї нової для дитини позиції приходить до неї поступово, у міру

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

того як вона сама засвоює вимоги, висунуті школою до учнів, і формує за допомогою вчителя еталони оцінювання діяльності й поведінки однокласників та своєї особистості.

Відродження духовності людини, формування духовного світу вихованця значною мірою залежать від особистості самого педагога, який володіє етикою спілкування, уміє будувати взаємини з учнями на основі діалогу, підходить до дітей з «оптимістичною гіпотезою», вірю в можливість піднесення морального й духовного світу дитини.

Надзвичайно важливий такий підхід у вихованні молодших школярів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерною є особлива сензитивність щодо морально-етичних впливів, а надто сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовного етикету, культури взаємовідносин.

Вельми часто внутрішнє самопочуття, емоційний настрій дитини «зав'язаний» саме на особистості вчителя початкових класів. Усе залежить від того, кому дитина довіряє, з ким вона ідентифікується. Серйозні упущення в регулюванні та виборі партнерів у спілкуванні в дитячому віці призводять до рецидивної аморальної поведінки дитини в майбутньому. Саме в дитинстві закладаються ті риси особистості, які в зрілому віці визначають рівень довіри, що характеризуватиме людину як суб'єкта спілкування, сприятиме виробленню адекватного ставлення до світу, до самої себе.

Уже за роки навчання в дитини розвивається вміння осмислювати й оцінювати свої або чужі дії, усвідомлювати дійсність, оцінювати власну поведінку. Саме від учителя, його такту, майстерності, уміння спілкуватися з учнями залежить вироблення в кожного адекватної оцінки, самооцінки.

Принципово нову, нетрадиційну трактовку спілкування дає О. О. Леонтьєв у своїй праці «Педагогічне спілкування». Як стверджує автор, для спілкування можна вивести певну конструкцію: діяльність – взаємодія – спілкування – контакт [3].

Проблема педагогічного спілкування (різні її аспекти) була поставлена як одна з найважливіших проблем навчання й виховання вже в працях видатних вітчизняних педагогів – таких, як С. Т. Шацький, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський.

Значний внесок у розробку питань моралі, її структури, структури моральної свідомості, педагогічної моралі зробили О. Ф. Гоноволін, Е. О. Гришин, Н. В. Кузьміна, А. І. Титаренко та ін. Вихідним для визначення поняття «етика спілкування» є поняття «етика». Якщо видовим умовно вважати термін «етика спілкування», то родовим є «етика», «педагогічна етика», предметом вивчення яких виступає мораль, педагогічна мораль.

Моральні принципи виховання:

1. *Принцип гуманізму*, який передбачає, крім поваги, любові до людини, визнання того, що людина – найвища цінність на Землі. Принцип підвищення морального рівня особистості передбачає опору на особистість, яка здатна до самореалізації, самовдосконалення. Самоцінність особистості – це результат її особистісного саморозвитку, самовиховання. У спілкуванні – це

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

вміння знайти гідне, схвальне, позитивне в іншій людині, уміння поцінувати в інших індивідуальне, неповторне.

2. *Особистісно-гуманний принцип* (за Ш. О. Амонашвілі), який неможливий здійснити у вихованні й навчанні, якщо вчитель не вбачає в кожному вихованцеві особистість, не спирається на емоційну сферу дитини, не розвиває її гуманістичні почуття, не культивує діалогічні форми навчально-виховної взаємодії з учнями тощо. Це й уміння педагогом поєднувати вимогливість і повагу в ставленні до учнів (за А. С. Макаренко), повагу до людської гідності самої особистості, гідності інших.

3. *Принцип плюралізму*, що полягає у вмінні та можливості толерантно ставитися до світогляду, переконань, позицій, думок інших людей, не ображаючи, не принижуючи їхньої гідності. Це терпимість (толерантність), яка допомагає гуманізувати міжособистісні стосунки, робить їх людяними, природними, невимушеними, доброзичливими, тактовними. Ця здатність зростає на ґрунті розуміння самоцінності людини в процесі міжособистісної взаємодії [5].

Кожен із цих принципів реалізується у відповідних етичних нормах, які, набуваючи за певних умов ціннісного значення для людини, закріплюються у відповідних моральних якостях.

Педагогічне спілкування має носити суб'єкт-суб'єктний характер.

Є дві складові культури спілкування – це вміння зі знанням справи й послідовно робити свідомо-раціональний моральний вибір і «вихованість» моральних почуттів. Етика спілкування, як відомо, неможлива без сформованості культури спілкування суб'єктів спілкування, без ціннісного взаємозбагачення.

Отже, поняття «етика спілкування» – знання норм поведінки й спілкування, звичне дотримання їх людиною в повсякденному житті [4].

Морально-ціннісне спілкування й взаємини педагога з учнями успішно складаються за умови:

- установлення гуманістичного стилю спілкування;
- опанування дітьми знань про добро і зло, норм гуманістичної моралі,
- гуманних взаємин;
- створення різноманітних педагогічних ситуацій морального вибору, авансованої довіри, гарантованого успіху тощо;
- надання вихованцеві свободи вибору того виду діяльності, де він може зреалізуватися як особистість (реалізувати свої інтереси, потреби, здібності);
- залучення дітей до участі в благодійній діяльності.

Шляхи й умови реалізації етики спілкування вчителя з учнями:

- педагогічне доцільне методичне забезпечення етичного виховання в початковій ланці освіти;
- упровадження діалогу вчителя з учнями як домінуючої форми спілкування;
- створення необхідних умов для самореалізації та саморозвитку особистості, розкриття її інтересів і потенцій;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

– підвищення рівня педагогічної майстерності вчителя шляхом оволодіння сучасними формами, методами, новими технологіями виховання в процесі спілкування з учнями.

На практиці залежно від ставлення педагог обирає найзручніший для себе спосіб організації діяльності учнів. Складниками загального стилю спілкування вчителя є як стиль керівництва, так і стиль ставлення педагога до учнів.

Виділяють три основні стилі спілкування вчителя з дітьми:

Авторитарний стиль – стиль диктату, діти – пасивні виконавці, їм відмовляють у праві на ініціативність, самостійність. Технічне керування полягає в самочинному визначенні спілкування в діяльності групи (кому, з ким і як робити). Гальмується форма й спосіб взаємодії (головні): наказ, вказівка, інструкція, догана. Реакція на помилки – висміювання, різкі слова. Незважаючи на помітний результат, несприятливими виявились психологічні чинники (весь час під контролем, розвиток тривожності в учнів тощо)

Ліберальний стиль характеризується відсутністю в педагога стійкої позиції. Він виявляється в невтручанні, формалізованому розв'язанні проблем, характеризується низьким рівнем вимог до учнів. Педагоги, яким притаманний такий стиль спілкування, легко піддаються суперечливим впливам. Форми взаємодії нагадують демократичні, але через відсутність особистої активності й зацікавленості, нечітку програму й брак відповідальності в самого вчителя робота йде на самоплин, виховний процес стає майже некерованим. Результати праці значно нижчі, ніж у представників авторитарного стилю.

І, нарешті, *демократичний стиль*, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, його засадами є довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу. Представники цього стилю спілкування завжди спираються на думку колективу. Способи взаємодії: заохочення, порада, інформація, координація, що сприяють розвиткові в учнів упевненості в собі, ініціативності. І хоча не відразу його застосування визначається високою предметною результативністю, але поступово розвивається здатність свідомо, самостійно, творчо працювати, складається міцний підмурівок розвитку особистості кожного учня [4].

В основу виховної роботи з формування в школярів культури спілкування як чинника їхньої соціалізації мають бути покладені сучасні педагогічні технології, а також ідея цілісності виховного процесу, що реалізується шляхом застосування комплексного підходу.

Поняття «педагогічна технологія» охоплює й чітко відображає весь ланцюжок упорядкованих кроків, що здійснюються у виховному процесі, реалізація якого вимагає переосмислення вихідних ідей, ціннісних орієнтацій, цільових установок, усієї сукупності методів виховання, передумов організації самостійної роботи, методики проведення занять з учнями, систему контролю, обліку, оцінювання результатів діяльності школярів [4].

Сучасна технологія виховання передбачає передусім нові

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

взаємини вчителя та учнів, що ґрунтуються на широкому впровадженні особистісно-орієнтованого підходу, перенесенні основної частки реалізації його завдань на самостійну діяльність школярів, створення умов, які сприяли б систематичному, активному оволодінню ними необхідними знаннями й навичками.

Сьогодні у сфері виховання все більшого значення набуває потреба в розвитку особистісної «Я-концепції» дитини, формування у неї шанобливого ставлення як до власного життя, так і до життя іншої людини, підготовка її до нових соціальних умов майбуття тощо. Звідси основна мета виховних технологій убачається в переході від накопичення інформації (репродуктивна діяльність) до набуття вмінь і навичок розв'язання проблемних завдань, ситуацій (продуктивна діяльність). Тобто виховний процес має будуватися таким чином, щоб педагог міг приділити належну увагу формуванню особистісного «Я» кожного учня й паралельно із цим розвивати систему спільної колективної діяльності.

Ґрунтуючись на цих ідеях, за основу виховної роботи з формування в підлітків культури спілкування доцільно взяти комплекс особистісно-орієнтованих технологій, які висувають у центр виховної системи особистість дитини, акцентуючи увагу на необхідності створення комфортних, безконфліктних і безпечних умов її розвитку, реалізації природних потенціалів. Особистість дитини в цій групі технологій – не тільки суб'єкт виховання, а й пріоритетний суб'єкт, який виступає метою виховної системи, а не засобом досягнення якоїсь іншої мети.

Комплексність – це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу й взаємодії, яка виконує одночасно кілька функцій:

- орієнтує побудову процесу виховання на цілісну особистість;
- сприяє всебічному розвитку особистості, котрий є результатом комплексного вирішення виховних завдань;
- сприяє гармонійному розвитку особистості;
- сприяє ефективності виховання, підвищує його результативність [4].

У процесі педагогічної роботи необхідно створити умови для створення в учнів певної бази теоретичних знань, які стали б тим підґрунтям, без якого не може не тільки сформуватися будь-яка якість, а й виявитися будь-яка дія.

Із цією метою можна використовувати різні вербальні форми активізації спілкування.

Розповідь – невелике викладення будь-якої події.

Аналогія – вказівка на подібність явищ, предметів, понять, поведінки та стосунків дітей.

Запитання-звернення мають за мету ініціювати мислення й процес одержання інформації.

Здивування – зворотна емоційна реакція вчителя на несподіваний учинок (поведінку) учня.

Натяк як своєрідна вказівка сприяє виробленню в дітей самостійної здогадки.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Застосування розповіді є обов'язковим на початковому етапі формування культури спілкування, коли учні ще не мають достатнього обсягу знань.

Поряд із розповідями, поясненнями й роз'ясненнями (словесними засобами, що мають на меті забезпечення відповідного рівня теоретичної підготовки), слід застосовувати евристичні бесіди, організовуючи їх таким чином, щоб до участі в обговоренні залучалося якомога більше підлітків, особливо тих, які характеризуються низьким рівнем сформованості компонентів культури спілкування.

У нагоді стануть також невербальні форми подання вимог щодо культури спілкування. Пауза підсилює акцент, привертає увагу, надає можливість самостійної регуляції свого стану й поведінки. Міміка як засіб відтворення внутрішнього душевного стану емоційного переживання. Жест – рух або дія для вираження емоцій чи інформації замість розмови або під час розмови.

Під час проведення виховної роботи з формування в підлітків культури спілкування необхідно звертати увагу на розвиток у них емоційного ставлення до морально-етичних принципів. Тут у нагоді може стати залучення учнів до участі в інсценізації літературних творів, насамперед казок, зміст яких відображає морально-етичні взаємини різних рівнів.

Найбільший позитивний виховний ефект мають сюжетно-рольові ігри.

У грі діти вільніше, ніж у будь-якій іншій діяльності, висувують цілі, реалізують їх, аналізують результати.

Вивчення питання культури міжособистісного спілкування дозволяє зробити висновок, що культурна людина повинна вміти вирішувати кожну життєву ситуацію творчо, самостійно приймати рішення й нести за них відповідальність. Процес виховання як невід'ємна складова соціалізації є системою цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих із дітьми, самих дітей одне з одним. Саме в такій особистісній взаємодії відбувається зміна мотиваційно-ціннісної системи особистості, виникає можливість репрезентувати дітям соціально значущі норми й способи поведінки.

У процесі такого спілкування і молодші, і старші учні виявляють не лише справжню творчість, вони краще пізнають себе та інших. Дотримання загальноприйнятих для суспільства правил культури міжособистісного спілкування призведе до успішного самоствердження особистості.

Література:

1. Арват Ф. С., Коваленко Є. І., Кириленко С. В., Щербань П. М. Культура спілкування: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 328 с.
2. Виготський Л. С. Педагогічна психологія. – М., 1991. – 168 с.
3. Леонтьев А. Н. Педагогическое общение. – М., 1979. – 384 с.
4. Майковська О. Організація педагогічного спілкування // Психолог. – 2006. – № 11.
5. Макаренко А. С. Лекції про виховання дітей. – К., 1985. – Т. 3. – 653с. .